

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «НЕУСТОЙКА»

СИКАЛ Максим Миколайович - кандидат юридичних наук
ТРОФИМЕНКО Ольга Олександрівна - студентка Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.42

В статті определено поняття неустойки и проанализировано порядок применения неустойки как способа обеспечения исполнения обязательств и порядок взыскания неустойки как формы гражданско-правовой ответственности.

Ключові слова: неустойка, штраф, пеня, цивільно-правова відповідальність.

Постановка проблеми

У радянські часи неустойка займала північне положення серед правових заходів, спрямованих на забезпечення інтересів кредитора. У зв'язку з прийняттям 16 січня 2003 року Верховною Радою України Цивільного кодексу України (ЦК України) було докорінним чином змінено інститут цивільно-правової відповідальності. Не залишені поза увагою законодавця і питання неустойки, а тому вони потребують всебічного дослідження.

Огляд останніх досліджень і публікацій

Питання цивільно-правової відповідальності, а також питання застосування неустойки зокрема, висвітлювались у працях І.А. Безклубого, Д.В. Бобрової, Т.В. Боднар, В.І. Борисової, М.І. Брагінського, С.М. Братуся, О.М. Вінавера, В.В. Вітрянського, В.С. Гопанчука, К.О. Граве, В.П. Грибанова, О.В. Дзери, О.С. Іоффе, Ю.Х. Калмикова, О.С. Комарова, М.М. Коркунова, В.С. Костянтинівної, Н.С. Кузнецової, М.І. Кулагіна, Л.А. Лунца, В.В. Луця, Д.І. Мейєра, І.Б. Но-

вицького, О.О. Отраднової, О.А. Підпригори, Й.О. Покровського, В. К. Райхера, О.П. Сергєєва, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Є.О. Суханова, Л.В. Тарасенко, А.Л. Ткачука, Є.О. Харитоновна, В.М. Хвостова, О.В. Церковної, Б.Б. Черепакіна, Г.Ф. Шершеневича, В.С. Щербини та інших вчених.

Реалії сьогодення свідчать, що як теоретико-правові, так і практичні проблеми застосування неустойки, незважаючи на численні наукові дослідження, потребують всебічного аналізу. Приводом цьому є значна кількість проблемних ситуацій у правозастосовній практиці, зокрема і судовій. Серед найпоширеніших слід відмітити питання обчислення неустойки, а також проблеми застосування позовної давності.

Мета та завдання дослідження полягають у визначенні поняття неустойки та дослідженні проблемних питань, що виникають під час її застосування.

Основний матеріал

Інститут неустойки є одним із найпоширеніших та найдавніших способів забезпечення виконання зобов'язань. Вона застосовувалася у цивільному обороті ще з часів римського права.

Говорячи про поняття неустойки, слід зазначити, що єдиної точки зору серед вчених немає. Основна проблема стосується того, чи визнавати неустойку лише способом забезпечення виконання зобов'язання або лише мірою відповідальності, чи визнати подвій-

ну правову природу неустойки. Деякі вчені вважають, що неустойка є виключно способом забезпечення виконання зобов'язання. Так, В.С. Костянтинова в монографії «Правовое обеспечение хозяйственных обязательств» зазначає, що «неустойка – це спосіб забезпечення виконання зобов'язання, а не форма відповідальності [9, с. 31].

У науковій літературі існують і дещо протилежні точки зору, а саме, що неустойка вже не виконує забезпечувальну функцію, а є лише мірою відповідальності [6, с. 29].

Найбільш розповсюдженою та сприйнятою, на нашу думку є наступний підхід: неустойка одночасно є способом забезпечення виконання зобов'язань та формою (мірою) цивільно-правової відповідальності [7].

З метою визначення поняття неустойки треба здійснити розмежування таких понять: 1) «неустойка», яка є способом забезпечення виконання зобов'язань; 2) «стягнення неустойки», що є мірою (формою) цивільно-правової відповідальності.

Для неустойки як способу забезпечення виконання зобов'язань буде характерним передування нормативно-правового закріплення, а також наявність згоди сторін договору. Все це спрямовано на захист майнових інтересів кредитора, недопущення настання негативних наслідків або їх зменшення, що можуть настати внаслідок порушення зобов'язання контрагентом.

Отже, з одного боку, неустойка входить до складу передбачених законом мір, спрямованих на стимулювання належного виконання зобов'язання боржником шляхом встановлення додаткових гарантій задоволення інтересів кредитора. А з іншого боку, в разі порушення основного зобов'язання, у боржника виникає додатковий по відношенню до обов'язку виконати зобов'язання обов'язок сплатити неустойку.

Задля всебічного дослідження поняття неустойки буде слушним розглянути її забезпечувальну функцію, яка є для неї однією з основних.

Так, вчені визначають забезпечувальну (стимулюючу) функцію основною спрямованістю неустойки [8].

Стимулюючий характер неустойки полягає у зміцненні зобов'язальних правовід-

носин шляхом забезпечення інтересів кредитора по зобов'язанню, тобто посилення права вимоги, що йому належить.

Існують певні суперечки серед вчених-цивілістів навколо забезпечувальної функції законної неустойки, тобто неустойки, розмір та підстави стягнення якої визначаються безпосередньо у законі.

В.В. Вітрянський зазначає, що законна неустойка не може визнаватися способом забезпечення виконання зобов'язань, бо ніяким чином не прив'язана до будь-якого конкретного зобов'язання або до конкретних сторін, а тому не може слугувати цілям забезпечення його виконання [5, с. 534]. Проте із даною позицією навряд чи варто погодитись, оскільки сторони, вступаючи у забезпечене законною неустойкою зобов'язання, автоматично усвідомлюють, що в разі порушення зобов'язання винна сторона повинна буде сплатити неустойку, і ця загроза стимулює її до належного виконання своїх обов'язків (у цьому і полягає забезпечувальний характер неустойки).

Якщо ж звернутись до категорійно-понятійного апарату нашої проблематики, то тут ми можемо спостерігати позитивні результати діяльності законодавчого органу, який вперше на законодавчому рівні, а саме у ЦК України (ч. 2 та ч. 3 ст. 549), визначив поняття штрафу та пені як різновидів неустойки [1].

Беручи за основу ст. 549 ЦК України, можна стверджувати, що штраф – це визначена на законодавчому рівні або у договорі грошова сума або рухоме чи нерухоме майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пеню ж варто назвати як визначену на законодавчому рівні або у договорі грошову суму, яку боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Як бачимо, ЦК України визначає неустойку не тільки в грошовій формі, але й у вигляді рухомого і нерухомого майна. Слід

зауважити, що з приводу означеного питання постійно велись дискусії серед цивілістів. Проте, неустойка у формі рухомого чи нерухомого майна може мати місце лише при зазначенні цього договору, а у грошовій формі може бути визначено як у договорі, так і у акті цивільного законодавства.

Викликають науковий і практичний інтерес обмеження до неустойки, що знаходять своє відображення на нормативно-правовому рівні. Існуючі обмеження можна поділити на дві групи: 1) судові; 2) нормативні.

На сьогоднішній день нормативно-правовим актом, що встановлює нормативне обмеження розміру стягуваної неустойки є Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22 жовтня 1996 року [2].

Даний закон у статті 1 визначає, що платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів за прострочення платежу пеню у розмірі, що встановлюється за згодою сторін [2].

А вже стаття 4 даного закону обмежує розмір неустойки, розмір її не повинен перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який нараховувалася пеня.

Використання даного Закону України на практиці має дуже широке значення, оскільки він є спеціальним нормативно-правовим актом.

Так, відповідно до преамбули даного Закону він розповсюджує свою дію на підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання, а також на фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. Тобто даний закон, на підставі буквального тлумачення його норм, не розповсюджує свою дію на фізичних осіб, але на практиці його положення широко використовують під час укладання правочинів з фізичними особами.

У зв'язку з цим виникає спірне питання щодо практичного застосування даного Закону під час встановлення розміру неустойки у договорах із фізичними особами, тобто фактично нема граничних нормативних розмірів пені, відносно фізичних осіб, що може слугувати підставою для зловживань на практиці з необізнаними контрагентами.

Відповідно до частини 3 статті 551 ЦК України розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення.

У даному випадку законодавець не дає чіткого розуміння, які інші обставини мають значення для суду, при зменшенні розміру неустойки.

Отже, важливим аспектом при визначенні розміру неустойки є співвідношення зі збитками, завданими порушенням умов зобов'язання.

При цьому законодавець надає можливість сторонам відповідно до принципу диспозитивності самостійно визначати співвідношення розміру збитків та неустойки в договорі. Відповідно до частин 2, 3 статті 624 ЦК України договором може бути встановлено обов'язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою. Договором може бути встановлено стягнення неустойки без права на відшкодування збитків або можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків [3].

Доречно зауважити, що чинним законодавством України не встановлено обмежень на застосування неустойки разом з іншими інститутами цивільно-правової відповідальності (наприклад, 3% річних, передбачені статтею 625 ЦК України).

Висновки

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що неустойка – це: 1) спосіб забезпечення зобов'язання; 2) міра цивільно-правової відповідальності, якою може бути: а) штраф – визначена на законодавчому рівні або у договорі грошова сума або рухоме чи нерухоме майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання; б) пеня – визначена на законодавчому рівні або у договорі грошова сума, яку боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено поняття неустойки та проаналізовано порядок застосування неустойки як способу забезпечення виконання зобов'язання, а також порядок стягнення неустойки як форми цивільно-правової відповідальності.

SUMMARY

The article explores the penalty procedure and analyzed using a penalty as a way of obligation, and order a penalty as a form of liability.

Що ж до проблем застосування, то тут варто відзначити, що Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22 жовтня 1996 року не поширює свою дію на фізичних осіб, але на практиці його положення широко використовують під час укладання правочинів з фізичними особами. Отже, виникає проблема практичного застосування даного Закону під час встановлення розміру неустойки у договорах із фізичними особами, тобто фактично нема граничних нормативних розмірів пені відносно фізичних осіб, що може слугувати підставою для зловживань на практиці з необізнаними контрагентами. Це зумовлює потребу нормативного закріплення у даному законі особливостей застосування подвійної облікової ставки НБУ щодо правочинів з фізичними особами.

Також потребують уточнення у ч. 3 ст. 551 ЦК України «інші обставини, які мають істотне значення», на підставі яких може бути зменшено розмір неустойки за рішенням суду.

Література

1. Цивільний кодекс України від 19 січ. 2013 р. № 5495-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22 листоп.1996 р. № 543/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1>

%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%B2%D0%BE%D1%94%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D0%B7%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D1%8C.

3. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів із зобов'язань, що виникають із договорів та інших правочинів : інф. лист Вищого Спеціалізованого Суду з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10-1390/0/4-12 від 27 верес. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/informacijni_listi.html.

4. Аристов С.В. Ответственность за нарушение обязательств в системе мер гражданско-правового воздействия [Текст] / С.В. Аристов // Юрист, 1997. – № 10. – С. 35–40.

5. Брагинский М.И. Договорное право. Общие положения [Текст] / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. М.: Статут, 1997. – 681 с.

6. Гражданское право [Текст] : в 2 т. Т. 1. Учеб. / под ред. Е.А. Суханова. – М.: БЕК, 1994. – 348 с.

7. Гришин Д.А. Неустойка: современная теория. Актуальные проблемы гражданского права. Вып. 2 : сб. статей / под ред. проф. М.И. Брагинского. – М.: Статут. ИГ «Юрист», 2000. – С. 103–141.

8. Гонгало Б.М. Обеспечение исполнения обязательств. – М.: Спарк, 1999. – 152 с.

9. Константинова В.С. Правовое обеспечение хозяйственных обязательств. – Саратов: Изд-во Саратовского Университета, 1987. – 117 с.